

РЕВЕНКО О. І.,
ад'юнкт кафедри
загальноюридичних дисциплін
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка)

УДК 343.98.067

ОБСТАНОВКА ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОГО ВИДОБУВАННЯ ВУГІЛЛЯ

Стаття присвячена розгляду проблемних питань формування поняття та структури обстановки як елемента криміналістичної характеристики екологічних злочинів. У результаті проведеного аналізу структурних елементів обстановки вчинення екологічних злочинів, з урахуванням їх впливу на спосіб і механізм злочину та ефективність їх використання в розкритті й розслідуванні, визначено структуру обстановки незаконного видобування вугілля. Розглянуто зміст кожного із запропонованих елементів та їх роль в організації розслідування даного різновиду злочину.

Ключові слова: методика розслідування, обстановка злочину, структурні елементи обстановки злочину, екологічні злочини, незаконне видобування вугілля.

Статья посвящена рассмотрению проблемных вопросов формирования понятия и структуры обстановки как элемента криминалистической характеристики экологических преступлений. В результате проведенного анализа структурных элементов обстановки совершения экологических преступлений, с учетом их влияния на способ и механизм преступления и эффективность их использования в раскрытии и расследовании, определена структура обстановки незаконной добычи угля. Рассмотрено содержание каждого из предложенных элементов и их роль в организации расследования данного вида преступления.

Ключевые слова: методика расследования, обстановка преступления, структурные элементы обстановки преступления, экологические преступления, незаконная добыча угля.

This article is devoted to the study of the problem questions of forming concepts and structure of the conditions as an element of criminalistic characteristics of ecological crimes. Based on the analysis of structural elements conditions ecological crime, taking into account their impact on the method and mechanism of the crime and the effectiveness of their use in the detection and investigation, determined the structure of the conditions of illegal coal mining. Examined the contents of each of the proposed elements and their role in the organization of the investigation of this type of crime.

Key words: method of the investigation, situation of crime, structural elements of the conditions of crime, ecological crime, illegal coal mining.

Вступ. Криміналістична сутність обстановки вчинення злочину, її функціональне призначення з урахуванням специфіки криміналістичних методів пізнання полягає в закономірному відображенні події злочину в слідах, зумовлених механізмом їх утворення. Місце й час злочину, що входять в обстановку, є обов'язковими елементами криміналіс-

тичної характеристики суспільно небезпечного діяння. Діяльність винуватого неможлива поза простором і часом. Немає таких матеріальних об'єктів, виникнення, розвиток і зникнення яких не проходили б у певному місці й у певний час [5, с. 22]. Правильне розуміння змісту цього структурного елемента має принципове значення. Обстановка вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики має суттєве значення для розслідування будь-яких злочинів. Однак у кожній злочинній події при аналізі обстановки необхідно виявляти ряд характерних взаємозв'язаних між собою об'єктів, явищ і процесів, що дають криміналістичну інформацію для вибору найбільш правильних методів розслідування. При аналізі обстановки вчинення незаконного видобування вугілля слід звернути увагу на обставини й умови, які обумовили поведінку злочинця при вчиненні злочину.

На сьогодні поняттю «обстановка» приділена значна увага у наукових дослідженнях Р. С. Белкіна, В. Д. Берназа, В. К. Гавло, В. Ф. Єрмоловича, В. А. Журавля, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітька, М. П. Яблокова та інших вчених-криміналістів. Зважаючи на значний внесок даних авторів у розробку концептуально важливих елементів методологічного інструментарію до пізнання обстановки злочину, відзначимо, що ними висловлені дещо суперечливі погляди відносно її розуміння та структури. Щодо структурних елементів обстановки незаконного видобування вугілля, то вони в сучасній криміналістичній науці залишаються не розглянутими.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення із загальної структури обстановки екологічних злочинів елементів, типових для незаконного видобування вугілля, та визначення їх ролі в організації розслідування даного різновиду злочинів.

Результати дослідження. На сьогодні щодо визначення поняття обстановки злочину запропоновано значну кількість точок зору вчених-криміналістів. Однак, на наш погляд, найбільш прийнятним для розуміння обстановки незаконного видобування вугілля слід вважати визначення М. П. Яблокова, який обстановку злочину визначає як систему різного роду взаємодіючих між собою об'єктів, явищ, процесів, які характеризують умови місця і часу, матеріальні, природно-кліматичні, виробничо-побутові та інші умови навколишнього середовища, особливості поведінки непрямих учасників протиправної події та інші обставини об'єктивної реальності, які склалися в момент злочину і впливають на спосіб, умови та інші обставини його вчинення [5, с. 22].

У юридичній літературі зазначалося, що відносно окремих груп екологічних злочинів специфіка обстановки визначається такими факторами, як: місце вчинення злочину; природно-кліматичні та метеорологічні умови місця події; екологічний стан місцевості (регіону); умови екологічної безпеки; кримінальна ситуація (особливо для злочинів, які вчиняються з корисливих або хуліганських мотивів); криміногенна обстановка; ефективність профілактичних заходів [6, с. 74-75]. Також заслуговує на увагу точка зору М. О. Духна та Ю. Г. Корухова, які вважають, що обстановка вчинення екологічних злочинів включає в себе дві групи обставин: 1) виробничо-технологічні та інші процеси, які є безпосередньою причиною екологічних злочинів; 2) матеріальну обстановку навколишнього середовища на момент вчинення злочину та момент виявлення його наслідків [3, с. 4].

За своїм характером обстановка вчинення екологічних злочинів є багатоплановою і охоплює різні аспекти, пов'язані з матеріальною обстановкою, в якій відбувається злочинна діяльність. Специфіка обстановки вчинення вказаних злочинів визначається, перш за все, предметом злочинного посягання, сферою діяльності. Також обстановку вчинення цих злочинів в криміналістичному плані необхідно розглядати як систему певних взаємопов'язаних об'єктів впливу і посягання, що формують середовище слідоутворення.

Аналіз розглянутих структурних елементів обстановки вчинення екологічних злочинів, з урахуванням їх впливу на спосіб і механізм злочину та ефективність їх використання в розкритті й розслідуванні, дозволяє запропонувати наступну *структуру обстановки незаконного видобування вугілля, яка включає*: виробничі та соціальні фактори; просторово-часові фактори; природно-кліматичні фактори.

Виробничі фактори обстановки, у свою чергу, включають відомості про те середовище, яке утворюється в результаті діяльності з незаконного видобування вугілля. За функціональною ознакою вони складаються з виробничих та охоронних елементів. До числа *виробничо-функціональних факторів* відносяться відомості стосовно особливостей розташування родовищ вугілля та здійснення діяльності з його видобування з надр. Вугільні родовища України розташовані у трьох басейнах: Донецькому, Львівсько-Волинському і Дніпропетровському. Донецький кам'яновугільний басейн – основний постачальник енергетичного і технологічного палива для підприємств України, оскільки у ньому добувають 90% загальної кількості вугілля. Розташований, головним чином, у Луганський, Донецькій і Дніпропетровській областях України [4, с. 41].

У гірничій справі трудова діяльність людини здійснюється у процесі гірничого виробництва, при якому відбувається добування (вилучення з надр землі) корисних копалин з метою використання у промисловості, на транспорті та в побуті. Гірниче підприємство – це цілісний технічно та організаційно відокремлений майновий комплекс засобів і ресурсів для видобутку корисних копалин, будівництва та експлуатації об'єктів із застосуванням гірничих технологій (шахти, рудники, копальні, кар'єри, розрізи, збагачувальні фабрики тощо) [1]. Нелегальне виробництво, на якому без дотримання відповідних норм і вимог ведеться видобуток вугілля, в Донбасі називають *копанкою*.

Проведення гірничих робіт має здійснюватися відповідно до проектів і паспортів, розроблених і затверджених згідно з правилами безпеки, правилами технічної експлуатації, єдиними правилами безпеки при підіривних роботах. Звісно, під час незаконного видобування вугілля на копанках основних вимог до проведення гірничих робіт не дотримуються.

Добуванню корисних копалин передують їх розвідка для пошуку родовищ, встановлення основних елементів їх залягання у надрах і характеру та властивостей оточуючих порід. Після починається будівництво так званого «гірничого підприємства». На практиці виділяють два основні способи розробки родовищ твердих корисних копалин: підземний та відкритий. Підземним називають спосіб, при якому родовища розробляються за допомогою підземних гірничих виробок. При відкритому способі родовища розробляються за допомогою відкритих гірничих виробок. У процесі розробки родовищ підземним способом виділяють три стадії гірничих робіт: розтин, підготовку та очисне вилучення [4, с. 46-48]. Проведений нами аналіз та узагальнення матеріалів кримінальних проваджень (справ) за фактами незаконного видобування вугілля свідчить, що у 58% випадків мало місце видобування вугілля підземним способом, а у 42% – відкритим. У 75% випадків на нелегальних копанках здійснювалося лише очисне вилучення вугілля з надр землі, і тільки у 25% – всі стадії розробки родовищ. Очисне вилучення залишків вугілля з раніше діючих шахт потребує мінімальних затрат на відміну від повної розробки родовища. Така розробка здійснюється лише під час незаконного видобування відкритим способом пластів вугілля, які виходять на поверхню землі.

До числа *охоронно-функціональних факторів* відносяться відомості, пов'язані зі станом контролю та наглядом за дотриманням правил використання корисних копалин, особливості здійснення такої діяльності. Державний геологічний контроль здійснюється Державною службою геології та надр України (Держгеонадрами) та її територіальними органами з метою виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр [2]. Частіше за все, землі видаються нібито для сільськогосподарських цілей, а фактично на ділянках здійснюється несанкціонована розробка надр. Незаконне видобування вугілля супроводжується численними порушеннями земельного законодавства, зокрема самовільним використанням земельних ділянок і зняттям родючого шару ґрунту, що призводить до деградації земель та інших негативних екологічних наслідків.

Недобросовісні користувачі надрами найчастіше пояснюють причини вчинення злочину тим, що процедура оформлення необхідних спеціальних дозволів (ліцензій) на користування надрами надмірно тривала і займає багато часу, або посилаються на необізнаність,

нероз'яснення та непопередження відповідними контролюючими органами про необхідність отримання відповідних дозволів.

Таким чином, до обставин, які сприяють вчиненню незаконного видобування вугілля, треба включити безконтрольність відповідних органів щодо стану навколишнього природного середовища та незаконного використання надр, здійснення нагляду та контролю на неналежному рівні, а також корумпованість зв'язків суб'єктів злочину з органами виконавчої влади, природоохоронними та правоохоронними органами.

До матеріальної обстановка незаконного видобування вугілля слід відносити й *соціальні фактори*. Активізація процесу несанкціонованого вуглевидобутку в Україні обумовлена реструктуризацією вугільної галузі, яка припускає масову ліквідацію містоутворюючих підприємств – нерентабельних державних шахт. Здебільшого незаконне видобування вугілля вчинюється особами, які не мають постійного заробітку та мешкають в межах адміністративно-територіального району, де знаходяться законсервовані або діючі шахти. Так, проведений нами аналіз та узагальнення матеріалів кримінальних проваджень (справ) щодо незаконного видобування вугілля свідчить, що у 18% випадків вугілля видобувається злочинцями з метою задоволення власних побутових потреб (використання для пічного опалювання будинків), а у 82% – для отримання матеріального прибутку після його реалізації.

Просторово-часові фактори. Розгляд категорій місця та часу підготовки, вчинення та приховування злочину в системі його обставинки має першочергове значення. Криміналістичне значення місця незаконного видобутку вугілля полягає в тому, що на ньому залишаються сліди суспільно-небезпечного діяння, котрі мають причинно-наслідкові зв'язки зі злочинцем, знаряддями та іншими носіями інформації, які цікавлять слідство.

Проведений нами аналіз та узагальнення матеріалів кримінальних проваджень (справ) щодо незаконного видобування вугілля свідчить, що типовими місцями підготовки до вчинення даних злочинів виступають:

– місця придбання знарядь і засобів вчинення злочину (компресори, відбійні молотки, електричні пилки, кутові шліфувальні машини (болгарки), генератори, совкові лопати, кисневі балони, кірки, металеві ванни, ломы, вантажні автомобілі, екскаватори, трактори, бульдозери): склади підприємств, які займаються легальною розробкою надр або будівельними роботами (50%); магазини продажу будівельних матеріалів (25%); ринки (15%) та інші місця (10%), розташовані в межах адміністративно-територіального району здійснення незаконного видобування вугілля – села, селища, селища міського типу (75%), в суміжних з ним районах (15%), а також на території інших областей (10%);

– місця виготовлення (переобладнання) засобів, спеціально пристосованих для видобування вугілля у копанках (мотолебідки, волокуші, кірки та ін.): господарські приміщення (гараж, сарай тощо) осіб, причетних до незаконного видобування вугілля (88%); інші приміщення (як житлові так і виробничі), які були орендовані особами, що здійснюють незаконне видобування вугілля (12%);

– місця зберігання знарядь і засобів скоєння злочину (кірок, лопат, волокуш, мотолебідок та ін.): територія домоволодіння осіб, причетних до незаконного видобування вугілля (83%); територія, розташована у безпосередній близькості від місця скоєння злочину, зокрема біля гірничих виробок (17%). Місцями ж зберігання легкових та технологічних транспортних засобів, призначених для видобутку та перевезення вугілля, є будівлі та споруди на території домоволодіння злочинців (67%), обладнані стоянки автотранспорту підприємств, які займаються легальною розробкою надр або будівельними роботами (18%), території неподалік проведення робіт із незаконного видобутку вугілля (15%).

Місце вчинення злочину співпадає з місцем розташування гірничих виробок покинутих шахт, бездоглядних кар'єрів, де колись здійснювався видобуток вугілля, та раніше не розроблених вугільних пластів, які виходять на поверхню землі.

Тривалість вчинення зазначеного різновиду злочинів залежить від способу розробки корисних копалин, технічного забезпечення осіб, які видобувають вугілля, просторового

розташування вугільного пласта та його площини. В середньому незаконне видобування вугілля на одній ділянці триває приблизно один місяць.

Щодо *природно-кліматичних умов*, то видобування вугілля кар'єрним способом не здійснюється у період дощу та мокрого снігу. Це зумовлюється своєрідністю місця розробки корисних копалин, яке пов'язане з можливістю буксування транспортних засобів та скоплінням води у кар'єрі, що заважає процесу видобування вугілля. В свою чергу, на видобування вугілля підземним способом опади та пора року не впливають.

Висновки. Підводячи підсумок, варто зазначити, що обстановка вчинення злочину детермінує спосіб його вчинення, а результат її пізнання сприяє вирішенню завдань встановлення події злочину, винуватості підозрюваної особи, тобто ефективному і якісному вивченню криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з незаконним видобування вугілля, що у свою чергу, дозволяє слідчому при розслідуванні кримінальних проваджень за ст. 240 КК України правильно побудувати слідчі версії, а також розв'язати ряд інших важливих тактичних і методичних проблем.

Список використаних джерел:

1. Гірничий закон України: Верховна Рада України; Закон від 06.10.1999 № 1127–XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1127-14/ed20120323>.
2. Про затвердження Порядку здійснення державного геологічного контролю: постановою Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2011 р. № 1294 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1294-2011-п>.
3. Духно Н. А. Расследование экологических преступлений: лекция / Н. А. Духно, Ю. Г. Корухов. – М. : Юрид. ин-т МИИТа, 2001. – 20 с.
4. Клименко Л. П. Техноэкология: [посібник] / Л. П. Клименко. – Сімферополь: Таврія, 2000. – 542 с.
5. Криминалистика: [учебник] / Отв. ред. Н. П. Яблоков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристь, 2001. – 718 с.
6. Экологические преступления: квалификация и методика расследования / С. Б. Гавриш, В. Г. Грузков, Г. А. Матусовский и др. ; под общей ред. В. Е. Коноваловой, Г. А. Матусовского. – Харьков: Консультационная юридическо-аудиторская фирма «Глобус», 1994. – 226 с.

